

тільки державні, але й недержавні організації культури повинні керуватися Декларацією Мехіко, яка проголошує: „Міжнародне співтовариство вважає своїм обов’язком зберігати і захищати культурну спадщину кожного народу” [3, 47]. Виходячи з цього положення, ЮНЕСКО розробила і здійснює програму охорони пам’ятників світової культури. Зокрема, до таких пам’ятників включено й Софійський собор та Києво-Печерську Лавру в Києві, хоча в ЮНЕСКО останнім часом виникли претензії до столиці України щодо виконання нею міжнародних зобов’язань. По-третє, збереження й утвердження культури кожного народу не означає культурної самоізоляції. „Культурна самобутність народів оновлюється і збагачується внаслідок контактів з традиціями і цінностями інших народів. Культура – це діалог, обмін думками і досвідом, осягнення цінностей і традицій інших; в ізоляції вона в’яне і гине”, – застерігає Декларація Мехіко [3, 47].

Наступний принцип культурної політики – це принцип культурного виміру розвитку людства, який проголошує, що будь-які програми розвитку суспільства – економічні, соціальні, політичні, науково-технічні – повинні обов’язково мати своєю складовою культурний аспект. Адже людина – це початок і остаточна мета розвитку, сутність якої полягає не в зростанні виробництва, прибутків і споживання, а в їх впливі на можливості розвитку та вдосконалення людини, у більш повному задоволенні її духовних запитів. Отже, необхідно гуманізувати розвиток людства, надати планам і стратегіям розвитку збалансованого характеру.

Література:

1. Ключові проблеми та перспективи розвитку культури в Україні. Аналітичний звіт – К.: Асоціація суспільного прогресу, 2002. – 200 с.
2. Куц С. Фандрайзинг АВС: Посібник для початківців. – К.: Центр філантропії, 2008. – 92 с.
3. Мицик Л. М. Проблеми трансформації культурної сфери у посткомуністичній Україні / Л. М. Мицик // Розвиток демократії в Україні: Матеріали міжнародної конференції (Київ, 29 вересня — 1 жовтня 2000 р.). — К.: Центр освітніх ініціатив, 2001. — С. 50—68.
4. Полунєєв Ю., Загоруйко Ю. Культурний шок у посткомуністичних суспільствах у період ринкової трансформації (перспектива України) // Сучасність. – 1994. – №10. – С.79-81.
5. Ресурсная книга грантмейкинга (конкурсного распределения средств). – М., 2005.
6. Солодовник В.В. Проблеми нормативного забезпечення фінансування культурно-мистецьких проектів у формі грантів за рахунок державного бюджету // Всеукраїнська науково-практична конференція „Художньо-освітній простір України в контексті новітньої історії”. Вибрані матеріали. Київ, 22-23 листопада 2007 року. – К., 2007.
7. Тополева Е., Филлипс К. Как повысить престиж благотворительности? // VIII Региональная рабочая встреча по фандрайзингу. Москва, сентябрь 2000. – М., 2000. – 124 с.
8. Юрченко Л. Конкурс грантов коммерческой организации для НКО. – Новосибирск, 1999. – 52 с.

Коцур Віталій Вікторович
викладач Переяслав-Хмельницького
державного педагогічного університету
імені Григорія Сковороди

УДК 323.1(477)

КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Аналізуються концептуально-теоретичні підходи до визначення об’єкта, предмета, сутності, структури та основних форм прояву етнополітичних конфліктів, визначаються їх спільні риси та особливості на прикладі конфліктів на пострадянському просторі.

Ключові слова: *етнополітичний конфлікт, теоретичні підходи, тоталітарна система, конфліктна свідомість, особливості, врегулювання.*

Анализируются концептуально-теоретические подходы в определении объекта, предмета, сущности, структуры и основных форм проявления этнополитических конфликтов, определяются их общие черты и особенности на примере конфликтов на постсоветском пространстве.

Ключевые слова: *этнополитический конфликт, теоретические подходы, тоталитарная система, конфликтное сознание, особенности, урегулирование.*

The article deals with conceptual and theoretical methods of approach to the definition of the object, subject, essence, structure and main forms of ethno-political conflicts. The author determines common features of such conflicts and their peculiarities by analyzing conflicts on the post-Soviet area.

Key words: *ethno-political conflict, theoretical methods of approach, totalitarian system, enemy image, peculiarities, settlement of a conflict.*

Етнополітичні конфлікти, про специфіку дослідження яких піде мова у даній статті, є невід'ємною складовою глобалізованого світу, в якому неоднорідність етнічного простору породжує проблеми, суперечки та напруженість між етносами. За даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем миру, в середині 90-х років ХХ ст. понад 70% військових конфліктів на планеті носили етнополітичний або міжетнічний характер. Саме тому аналіз феномену етнополітичного конфлікту є актуальною проблемою сучасної політичної науки, адже правильне розуміння сутності конфлікту є однією з передумов його врегулювання.

Позаяк універсальних підходів до вирішення етнополітичних конфліктів наукова спільнота не виробила, вважаємо доцільним проаналізувати теоретичну спадщину етнополітологів і конфліктологів задля визначення концептуально-теоретичних засад дослідження природи, сутності, змісту конфліктів та їх особливостей. Визначення концептуальних підходів до вивчення причин конфліктогенності допоможе, на наш погляд, наблизитись до відповіді на питання про походження та трансформацію етнополітичних конфліктів на пострадянському просторі, що є предметом наукових студій автора даної розвідки.

Проблематика соціально-політичного конфлікту має давні традиції в історії політичної думки. З'ясуванням природи конфліктів займались класики політичної науки Аристотель, М. Вебер, Д. Віко, Т. Гоббс, Н. Мак'явеллі, К. Маркс, А. де Токвіль та ін. За всієї різноманітності підходів характерними для їх поглядів є розуміння політичного конфлікту як постійної форми боротьби за владу в конкретному суспільстві. До прикладу, Т. Гоббс у трактаті «Левіафан або Матерія, форма і влада держави церковної та громадянської» зосереджував увагу на конфліктному чинникові утворення держави, природний стан суспільства він визначав як «війну всіх проти всіх». Учений також виокремив три основні причини конфлікту: суперництво, недовіру, жадання слави [3,с.130]. Проблема конфліктів стала однією з центральних і в у наукових працях відомих західних політичних теоретиків ХХ ст. Р. Дарендорфа, Е. Дюркгейма, Д. Істона, А. Лейпхарта, В. Парето, Т. Парсонса.

Останнім часом проблема етнополітичного конфлікту набула серйозного змістового і формалізованого наповнення, особливо в аспекті визначення поняття «етнополітичний конфлікт» та його типології. Серед дослідників, які актуалізують цю проблему в українській етнополітології слід назвати О. Антонюка, І. Зварича, О. Картунова, А. Кіссе, В. Котигоренка, О. Кривицьку, О. Майбороду, О. Маруховську, С. Римаренка, Ю. Римаренка, Г. Перепелицю. Вагомий внесок у визначення теоретичних засад дослідження етнополітичних конфліктів зробили російські науковці Р. Абдулатіпов, В. Авксент'єв, А. Дмитрієв, Л. Дробіжева, О. Здравомислов, В. Тишков.

Розглядаючи сутність соціально-політичного конфлікту, ми виявили досить велику кількість визначень, які відрізняються і доповнюють одне одного. Співставлення поглядів вчених на предмет дослідження науки конфліктології, дозволяє стверджувати, що конфлікт, як соціальна взаємодія, учасники якої (індивіди, групи, організації) свідомо і відкрито протистоять одне одному через реальну чи удавану несумісність їх інтересів, прагнень, поглядів, є невід'ємною складовою функціонування будь-якого суспільства. Таке протистояння – не патологія суспільного життя, а спосіб існування соціуму. У зв'язку з цим, видається утопічною широко пропагована в Радянському Союзі ідея про безконфліктний розвиток суспільства, позаяк, зазначав Р. Дарендорф, «там, де існує суспільство, існують також конфлікти...» [4,с.31]. Вчений вважав, що такі комуністичні ідеологеми як «єдність народу» і «безкласове суспільство» - це тільки два з багатьох проявів придушення конфліктів під виглядом їх вирішення» [11,с.710].

Будь-який конфлікт має типову структурно-змістову форму, основними елементами якої є: 1) суб'єкти конфлікту; 2) об'єкт конфлікту; 3) предмет конфлікту; 4) конфліктна свідомість; 5) конфліктна поведінка. Щодо етнополітичного конфлікту, то до його суб'єктів, на думку О. Картунова, належать: «1) етнічно та політично свідомі люди; 2) етноси, нації, корінні народи та етнопольні меншини; 3) етнопольні організації, об'єднання та рухи; 4) держава та її органи» [10,с.501]. Об'єктом конфлікту зазвичай виступають конкретні матеріальні або духовні цінності, що їх домагаються конфліктуючі сторони. В етнополітичному конфлікті об'єктом виступає «політична влада, матеріальні й духовні цінності учасників конфлікту (земля, людські та природні ресурси, культура, мова та ін.)» [10,с.501].

Основою будь-якого конфлікту, у тому числі й етнополітичного, є його предмет, що тлумачиться як проблема (реальна чи вигадана), що спричинила конфлікт. На думку О. Картунова, предметом етнополітичних конфліктів є «намагання людини, етнопольних спільнот, суспільства та держави створити найбільш сприятливі умови для свого існування й розвитку» [10,с.501].

Отже, етнополітичний конфлікт – це відмінність, зіткнення інтересів, цілей різних етносуб'єктів (етносів, націй, етнічних (національних) меншин, корінних народів, етнопольних організацій, рухів між собою та з інтересами й цілями держави, її органів в етнополітичній сфері. Етнополітичний конфлікт, на відміну від міжетнічного конфлікту, характеризується більшим рівнем, масштабом, гостротою, сферою виникнення, труднощами регулювання [17,с.342]. За всієї різноманітності тлумачень суті конфліктів, загальним для них є визначення, що основою соціально-політичного конфлікту є суперечність, зіткнення. Суб'єктами конфліктів можуть бути індивіди, малі та великі соціальні групи, організовані в соціальні (політичні, економічні та інші структури), об'єднання, які виникають на формальній та неформальній основі у вигляді політизованих соціальних груп, економічних, політичних, етнічних груп тиску, кримінальних груп, які домагаються певних цілей [5,с.210].

Щодо форм прояву конфлікту, то в науковому середовищі превалює думка про відмінності етнополітичних конфліктів у демократичній і тоталітарній політичній системах. Більшість дослідників переконані в тому, що на відміну від демократичної форми правління, в умовах тоталітарної політичної системи, етнополітичний конфлікт має латентну форму, позаяк в основі тоталітаризму є насильницьке впровадження колективістського світогляду, несприйняття концепції національно-культурної автономії, прагнення до усунення національних бар'єрів і побудови життя на принципах інтернаціоналізму, а також наявність потужних і керованих силових структур, потенційно спроможних «вгамувати» будь-який конфлікт.

В умовах тоталітарної системи соціальна маса, неоднорідна у багатьох відношеннях, у тому числі й етнічному, не отримує «офіційного» дозволу на створення структурно оформленої групи, що усвідомлює свою несхожість з рештою. Іншими словами, створюється «розрізнена одноманітність», необхідна, як зауважує Х. Арндт, для зміцнення тоталітаризму [1,с.217-233]. Натомість у демократичній системі особи, які усвідомлюють свою

приналежність до певної етнічної групи, нації, мають право на власне структурне оформлення, на захист своїх прав та інтересів, на представництво в органах державної влади. Спираючись на думку Р. Арона, можна стверджувати, що така засаднича суперечність «між правом на групову організацію та його відкиданням має політичний характер. Як можна пояснити, - запитує Р. Арон, - що в одному типі суспільства класи існують та зміцнюються, в іншому їх начебто немає, якщо не пам'ятати, що у першому політичний режим терпить створення груп, у другому – забороняє?» [2,с.188].

Справа в тому, що в умовах тоталітарної системи практикується цілий комплекс дій та заходів, спрямованих на «заморожування» об'єкта етнополітичного конфлікту. По-перше, існують певні теоретичні підвалини, зокрема – тоталітарна ідеологія з її загальною настановою на принципову безконфліктність суспільного ладу, який захищається та обґрунтовується нею. По-друге, поняття «націоналізм» на офіційному рівні набуває винятково негативного тлумачення і розглядається суто в межах конфронтаційної конструкції «інтернаціоналізм – буржуазний націоналізм».

Зрозуміло, що з подібними ідейно-теоретичними поглядами вести мову про глибоке пізнання сутності етнічних проблем неможливо. В СРСР, державі тоталітарного типу, було оголошено про створення нової історичної спільності – «радянського народу», в якій вже відбулося реальне зближення усіх націй і народностей на ґрунті соціалістичної суспільної свідомості, комуністичних цінностей та ідеалів. Існувала офіційна доктрина дружби народів СРСР, яка сприяла мирному співіснуванню народів. В сукупності це дозволило на певний час штучно загальмувати етнічні та національні прагнення поліетнічного складу населення СРСР. Цей своєрідний феномен відзначав Й. Шумпетер у праці «Капіталізм, соціалізм і демократія», коли писав, що «навіть якщо групові прагнення сильні і чітко визначені, вони залишаються прихованими часто впродовж десятиліть», однак лише доти, «доки їх не покличе до життя якийсь політичний лідер, перетворюючи на політичний чинник» [16,с.351].

Працю І. Шумпетера підтвердив розпад СРСР, якому передувало пробудження національних рухів в союзних республіках, спричинене політикою перебудови. Розпад СРСР, як відомо, супроводжувався різкою дестабілізацією в галузі міжнаціональних, міжетнічних відносин, що, зрештою, призвело до гострих, навіть збройних конфліктів на міжетнічному та міжнаціональному ґрунті. Предметом етнонаціональних конфліктів на пострадянському просторі стали, головним чином, території, які вольовим рішенням комуністичного центру в Москві були передані до складу національно-державних утворень без урахування етнічного чинника, згідно з принципом «поділяй і володарюй!». Саме етнічний чинник звів нанівець усі зусилля ідеологів комуністичного режиму, спрямовані на закріплення у суспільній свідомості концепту «єдиного радянського народу». Перемогла, таким чином, одвічно притаманна соціуму конфліктна свідомість.

Між тим, конфліктна свідомість є неодмінним елементом структури конфлікту. Конфліктна свідомість – це особливий, специфічний стан суспільної свідомості, якому притаманне усвідомлення сторонами, що конфліктують, розбіжностей, навіть протилежностей своїх намірів, цілей, інтересів, потреб та цінностей і перетворення їх на мотивацію своєї поведінки й діяльності. На думку відомого дослідника етнополітичних конфліктів Г. Перепелиці, для конфліктної свідомості характерна наявність, властивого лише їй, специфічного ідеального утворення – «образу ворога» у формі певних сприйнять, уявлень і світоглядних збочень про іншу сторону. В «образі ворога» ворогуюча сторона віддзеркалюється та оцінюється суб'єктивно, викривлено, крізь призму таких понять, як «ворожість», «зло», «ненависть», «агресивність», «антигуманність», «шкода», «неповноцінність», «підлість». Формування «образу ворога» здійснюється як на повсякденному, так і на ідеологічному рівні» [9,с.31]. Найбільшої ефективності застосування технології створення образу ворога, яка використовується у політичних цілях, набула в тоталітарній системі. «Образ ворога, - зазначає О. Кривицька, - здавна влада застосовує для відвернення уваги невдоволених мас від неефективності державної політики. Образ ворога –

це той інструмент, що змушує людей забути про внутрішнє невдоволення, згуртуватися навколо лідерів» [6,с.45].

Таким чином, у тоталітарному суспільстві складається парадоксальна ситуація: з одного боку, на ідеологічно-теоретичному рівні воно проголошується безконфліктним, а з іншого – відбувається активний процес формування «образу ворога», який і має стати стимулятором активності конфліктної свідомості. Створення «образу ворога», особливо внутрішнього, для тоталітарної влади стало зручним і дієвим інструментом придушення будь-яких проявів етнонаціональної свідомості. Під гаслом боротьби з «ворогами народу» відбувалося безпрецедентне порушення етнічних та національних прав, рівноправ'я у міжетнічних та міжнаціональних стосунках, що мало прояв не лише в культурно-духовній, але й у політичній сфері.

Отже, є підстави стверджувати, що за тоталітарної системи в СРСР склались реальні умови для виникнення конфліктної свідомості в етнополітичній сфері, однак репресії, «чистки» та інші силові методи, а також «ідеологічна обробка» населення утримували їх у зародково-латентному стані. Розпад СРСР «розморозив» конфліктну свідомість і, відповідно, сприяв наростанню конфліктної поведінки, спровокувавши низку міжетнічних та етнополітичних конфліктів, на кшталт того, що розгорнувся у придністровському регіоні Республіки Молдова. Щодо нього, то обидві сторони конфлікту активно експлуатують «образ ворога»: влада самопроголошеної Придністровської Молдавської Республіки (ПМР) головною загрозою для мешканців регіону оголосила прагнення частини молдовського політикуму «воз'єднатися» в одній державі з Румунією, натомість влада офіційного Кишинєва на початковій стадії боротьби з придністровськими сепаратистами активно експлуатувала тезу про боротьбу з «прокомуністичним бастионом» у Придністров'ї.

Використовуваний учасниками конфлікту в Придністров'ї підхід влучно охарактеризував відомий дослідник феномену націоналізму Е.Сміт, наголосивши на тому, що «рухи, які не можуть будувати свої претензії на існування тривалих культурних традицій, прагнуть відкрити або «анексувати» чужу історію й культуру, щоб забезпечити собі культурну спадщину, без якої жоден націоналізм не може здобути визнання» [14,с.37]. Задля цього вишукуються глибокі історичні корені свого етносу, створюється «героїчна історія народу», постаті минулого стають «національними героями». «Етнічне очищення», етнічну спільність, її культуру на цьому етапі перетворюють в абсолютну цінність, яку необхідно захистити від впливу чужих культур, тобто вона має залишатися «чистою». Прихильники такої культури мають бути захищені від усього «чужого», що формується за допомогою образу ворога.

Між тим, поява «націй», на кшталт декларованої керівництвом Тирасполя придністровської, стала одним з наслідків штучного конструювання в СРСР етнічної федерації. В основу федералізму було покладено не історично-територіальний, а, головним чином, етнічний принцип. В умовах етнічної строкатості це стало міною сповільненої дії. Крім того, етнічне обґрунтування проведених усередині федерації кордонів було проблематичним, тому нерідко кордони проводилися волюнтаристськи, виходячи з особистих бажань місцевих лідерів або їхнього лобі в Москві. Саме внаслідок такого рішення колонізована предками українців територія Лівобережжя Дністра опинилися у 1924 р. у складі Автономної Молдавської СРР (АМСРР), а з 1940 р. – Молдавської РСР. У такий спосіб комуністичний режим, як стверджує Е. Гобсбаум, свідомо створював територіальні національно-адміністративні одиниці там, де їх не існувало [15].

Проводячи на офіційному рівні унікальну політику культивування етнонаціоналізму, радянське керівництво фактично викувало зброю для знищення СРСР. Прикметно, що відомий американський радянолог Р. Пайпс ще 1976 року на міжнародній конференції «Національність і націоналізм в СРСР» передбачив майбутній розпад СРСР саме з етнічних причин [13,с. 23,24]. Адже як тільки поліетнічна система набуває змісту «багатонаціональної держави» (як це було в СРСР), вона приречена на постійну боротьбу з відцентровими внутрісистемними силами, дія яких може призвести до розпаду держави. Лідери етнонацій

прагнуть до сецесії і створення власної «національної держави», позаяк, як цілком слушно зазначав В. Ленін, «утворення національної держави є тенденцією вічного національного руху» [7,с.385].

В сучасній науці існують різні теоретичні підходи щодо пояснення причин етнополітичних конфліктів: неомарксистський, модернізаційний, статусно-груповий, культурно-плюралістичний, ціннісний, інструментальний тощо.

Неомарксизм бачить причину національного і регіонального сепаратизму у нерівномірному розвитку територій. Розрив у показниках рівня життя між високорозвинутими і периферійними регіонами може тлумачитися в термінах панування і підпорядкування: один народ «сидить на шиї іншого» та експлуатує його сировинні й людські ресурси. Цей аргумент використовується політичними елітами як найважливіший аргумент етнічної мобілізації групи.

Згідно з модернізаційним підходом, перехід до сучасної ринкової економічної моделі породжує конкуренцію між етнічними групами за використання ринкових можливостей і доступ до найефективніших видів діяльності. До цього необхідно додати, що спроба прискореної модернізації супроводжується руйнуванням соціальної структури, зростанням безробіття. У поліетнічному суспільстві криза загострює конкуренцію груп за робочі місця, власність, державну підтримку. Це є поживним ґрунтом для проявів як побутового, так і поліетнічного націоналізму.

Для визначення причин появи етнополітичних конфліктів часто використовується статусно-груповий підхід. Згідно з ним, етнос має можливість порівнювати свій статус із становищем інших груп, використовуючи такі показники, як тривалість життя, народжуваність і смертність, обсяг суспільних благ, що отримує етнос в цілому або його окремих представників, можливість розвивати власну культуру, представництво у професійно-класових групах та у структурах влади, обсяг політичних прав, політичного суверенітету. Низький статус породжує психологічний стан меншовартості і стимулює рухи, спрямовані на зміну статусу.

Згідно з культурно-плюралістичним підходом міжетнічні конфлікти невідворотні, якщо у межах однієї політичної системи об'єднуються дуже різні за етнокультурними ознаками народи. Процеси культурної уніфікації провокують захисний націоналізм - бажання зберегти свою самотність.

Популярним в сучасній етнополітології є ціннісне пояснення етнічних конфліктів. Згідно з точкою зору американського політолога С. Гантінгтона, висловленою у праці «Зіткнення цивілізацій», найбільш гострі конфлікти сучасного світу відбуваються по лініях культурних (цивілізаційних) відмінностей між етнічними і релігійними групами. Такі конфлікти, за С.Гантінгтоном, запрограмовані у суспільствах так званого «розколотого» типу, тобто таких, які об'єднують у своєму складі населення, що належить до різних цивілізацій, наприклад, ісламської і християнської, ісламської та іудейської тощо.

Згідно з інструментальним підходом, націоналізм розпалюється лідерами та елітами, які у боротьбі за сфери економічного і політичного впливу застосовують всі методи для етнічної мобілізації, використовуючи для цього етнічні символи, гасла культурного відродження та державного суверенітету.

Часом для пояснення причин виникнення конфліктів дослідники вдаються до так званої «тріади Брубейкера», згідно з якою посиленню ризику етнополітичних конфліктів сприяє поєднання трьох чинників:

- суспільство, що націоналізується, яке недавно здобуло незалежність;
- проживання на території держав меншин, що бояться стати маргіналізованими;
- зв'язок меншин певної держави з діаспорою в інших державах [6,с.48].

Виходячи з вищезазначеного, очевидно, що дослідження причин етнополітичних конфліктів вимагає багатофакторного аналізу, тому що при виникненні конфліктів відбувається нашарування одних ситуацій на інші.

Поряд з названими, причинами конфліктів можуть стати:

- історична спадщина міжетнічних відносин: війни між народами, нанесені образи, випадки депортації народів;
- самовільне проведення кордонів, що не співпадають з кордонами розселення етносів;
- насильницьке включення території етносу в іншу державу;
- відсутність реальних умов для розвитку національної культури, навчання рідною мовою;
- нав'язаний «патерналізм», політика, в основі якої лежить уявлення про архаїчність способу життя малого народу і спроба привити йому культурні зразки розвинутого народу;
- стереотипи негативного сприйняття іншого народу.

Найчастіше причиною етнополітичного конфлікту є етнотериторіальні спори та суперечки. У багатьох випадках такі конфлікти виникають через прагнення еліти етнічної спільноти створити власну державу. Іншою причиною етнополітичної конфліктності є боротьба за ресурси і власність.

Будь-який етнополітичний конфлікт проходить своєрідну стадійність розвитку. Етноконфліктологи виділяють такі стадії етнополітичного конфлікту:

1. Передконфліктна (латентна). В цей час посилюються етноцентристські настрої; мусуються негативні стереотипи щодо іншої/их національності/ей; зростає соціальна та етнічна напруженість; учасники конфлікту не бажають мирно вирішувати проблему. Тобто на цій стадії формується психологічна готовність сторін до майбутнього протистояння.

2. Конфліктна. В рамках цієї стадії відбувається найжорсткіший формат взаємодії сторін, які задіяні в конфлікті. Це - протиборство учасників конфлікту, які не бажають примирення.

3. Стадія врегулювання етноконфліктної ситуації. В цей час створюються підстави для мирного врегулювання конфлікту; «образ ворога» трансформується у «образ партнера». На цій стадії досягається консенсус, тобто згода щодо припинення конфлікту.

Етнополітичні конфлікти є своєрідними та неповторними у часі. Водночас дослідники етнополітичної конфліктності роблять спробу класифікації або типологізації етнополітичних конфліктів. За характером дії конфліктуючих сторін виділяють насильницькі та ненасильницькі конфлікти. Насильницькі конфлікти проходять у вигляді відкритого протистояння, участі бойових сил, депортацій та «етнічних чисток». Ненасильницькі конфлікти відбуваються у формі мітингів, демонстрацій, пікетів, голодувань, акцій громадянської непокори.

Одна із загальноприйнятих типологій передбачає поділ етнополітичних конфліктів за особливостями суб'єктів конфліктуючих сторін. Виділяють конфлікти між етнічною групою та державою (Абхазія, Нагірний Карабах, Країна басків в Іспанії) та конфлікти між етнічними групами (сербами та албанцями в Косовому; киргизами і узбеками в Ошській області Киргизстану).

Також етнополітичні конфлікти поділяють за сферами проявів та причинами виникнення на етнотериторіальні, етноекномічні, етнокультурні, етнорелігійні, етнопсихологічні, етноісторичні тощо.

Будь-який етнополітичний конфлікт, як форма соціально - політичного конфлікту, крім специфічних особливостей, відзначається низкою закономірностей. Український політолог М.Примуш визначає такі основні закономірності етнополітичних конфліктів як:

- переважна більшість етнічних конфліктів мають політичну складову, тобто більшою чи меншою мірою вони є етнополітичними;
- в одних випадках етнічність може бути лише «камуфляжем» політичної боротьби, в інших - мова може йти про «зворотний камуфляж», коли за політичними гаслами і декларованими цілями приховується гострий етнічний конфлікт;
- етнополітичні конфлікти переважно мають статусну природу: предметом таких конфліктів найчастіше буває політичний статус етнічної групи, тому однією з найважливіших причин розгортання конфлікту стає зміна взаємодії етнічних груп або

середовища цієї взаємодії, при якій економічний або політичний статус однієї з них сприйматиметься її членами як неприйнятний;

- етнополітичні конфлікти - не тільки і не стільки конфлікти інтересів, скільки конфлікти ідентичностей, оскільки участь у конфлікті переважно на основі групових мотивів обов'язково передбачає ототожнення людини з групою, що бере участь у конфлікті, її етнічну ідентифікацію;

- політичний конфлікт у процесі його розгортання часто набуває етнічної підстави. Так, конфлікти політичних еліт різного рівня, наприклад, державного і регіонального, можуть виникнути як ресурсні;

- внаслідок надмірної емоційної складової етнічної ідентичності етнополітичні конфлікти відрізняються високим рівнем ірраціональності, що виражається у значному потенціалі агресивності, ненависті та ворожості сторін конфлікту і вибору стратегії взаємодії, що далеко виходять за рамки раціонального усвідомлення інтересів;

- специфічною характеристикою динаміки етнополітичного конфлікту, пов'язаною з його ірраціональністю, є значний потенціал ескалації конфлікту і, як правило, швидка його ескалація;

- для етнополітичних конфліктів характерне повне домінування деструктивного потенціалу над його конструктивною складовою, оскільки сторони конфлікту, як правило, існують у різних системах «ціннісних координат»;

- практично у всіх випадках етнополітичні конфлікти багатофакторні, мають декілька об'єктів конфлікту і проблемних зон, наприклад, територіальна суперечка, проблеми політичного або соціально - економічного статусу етнічної групи та етноконфесійні суперечності;

- через названі і неназвані причини етнополітичні конфлікти важко піддаються вирішенню, оскільки виникає надзвичайно складне завдання знайти шляхи задоволення як нематеріальних інтересів, так і вимог підвищення статусу, повернення «одвічних» територій, розширення економічних можливостей, більшого доступу до політичної влади і т. п. Тому радше можна говорити про врегулювання, «заморожування» або перетворення в менш деструктивну форму етнополітичних конфліктів, ніж про їхнє вирішення [12].

Зазвичай для врегулювання етнополітичних конфліктів використовуються примусові (етнічне домінування) та консенсусні методи (консоціація, арбітраж), передбачаються і територіальні методи розподілу влади (регіональна автономія, федералізм, кантонізація).

Найрадикальнішим методом «вирішення» етнополітичного конфлікту є геноцид та депортація. Примусовим методом стратегії усунення етнічного розмаїття є штучно стимульована асиміляція. Як правило, асиміляційний метод регулювання етноконфліктних ситуацій передбачає вирішення етнічних суперечностей шляхом проведення політики стирання етнічного розмаїття в державі.

На відміну від насильницьких та примусових методів, консенсусні методи орієнтуються на деполітизацію етнічних протиріч. В основі методу інтеграції лежить прагнення об'єднати всі етнічні групи держави в єдине політичне ціле на основі загальної громадянської (національної/загальнодержавної) ідентичності. У таких умовах етнічні відмінності вже не є факторами політичного процесу, а стають тільки духовно-культурними феноменами життя суспільства. Отже, етнічна ідентичність індивіда за подібних обставин жодним чином не впливає на обсяг політичних прав, свобод та обов'язків його як громадянина.

Важливим територіальним методом регулювання етнополітичного конфлікту в рамках стратегії деполітизації етнічних протиріч виступає розподіл (сецесія). За умов сецесії територія, населена етнічною меншиною, виділяється із складу держави, в результаті цього етнічна меншина стає більшістю в новій державній одиниці. Нормативною базою сецесії на основі територіального розподілу є право на самовизначення, втім на практиці сецесії явище рідкісне. Міжнародна спільнота досить обережно реагує на сецесійні процеси (Придністров'я, Абхазія, Чечня тощо). Принцип самовизначення спрацьовує вдало там, де

немає значної кількості незадоволеної меншини. Зразковий приклад сецесії - виділення Норвегії зі складу Швеції у 1905 році; утворення у 1993 році Словаччини та Чехії. У інших випадках сецесія породжує більше проблем, ніж досягнень (розподіл Індії, розпад СРСР та СФРЮ).

В цілому політична практика показує, що вирішити етнополітичний конфлікт майже неможливо, а врегулювати його - одна з найскладніших проблем етнополітичного менеджменту. У цьому зв'язку хотілося б висловити власний погляд на проблему «заморожених» конфліктів на пострадянському просторі, підставою для якого стало опрацювання монографії американського політолога, професора Ратгертського університету Олександра Мотиля «Підсумки імперій», в якій автор на історичних прикладах Османської, Габсбурзької, Російської, Німецької імперій й СРСР розглядає закономірності виникнення, розвитку, занепаду, розпаду та відродження імперії як політичної системи.

З-поміж усіх можливих методологій дослідник вибрав структурний підхід, що дав змогу зосередитися на структурно-інституційній спадкоємності та на її впливі на постімперські відносини ядра і периферії. Саме в структурі імперії, на думку О. Мотиля, закладено ключ до розуміння того, чому зв'язки між центром і периферією поступово слабшають, що надалі спричиняє крах усієї системи, а відтак породжує етнотериторіальні конфлікти. Імперія, за означенням автора, це ієрархічно організована політична система, що має втулкоподібну будову - як колесо без обода, у якій центральна еліта і влада домінують над периферійними елітами і спільнотами, діючи як посередники в їхніх важливих взаємодіях і спрямовуючи потоки ресурсів від периферії до центру і знову до периферії [8,с.19].

Беручи до уваги саме таке розуміння імперії сучасною владною верхівкою Росії, не викликає подиву її прагнення відтворити систему домінування над елітами колишніх радянських республік, перетворивши їх на периферійні. Виконавши це завдання, не складно буде знайти відповідні ресурси для врегулювання «заморожених» конфліктів. Ними не обов'язково стануть військові операції на кшталт «примусу до миру», що мала місце в Грузії у серпні 2008 р. Поновлення статусу імперії дозволить мати в запасі значно ширший арсенал засобів «переконання» залежних від імперського центру периферійних еліт.

Не допустити такого розвитку подій можна лише за умови скоординованої зовнішньополітичної взаємодії США та Євросоюзу, у плани яких реанімація Російської імперії навряд чи входить, і відданості владних еліт колишніх радянських республік національним інтересам власних держав. В іншому разі, може збутися твердження О. Мотиля, що окремі імперії мають шанс на порятунок, і за певних умов здатні відродитися [8,с.26]. Приміром, він пропонує уважніше придивитися до сучасної Росії, яка вже була імперією за часів Романових і свого часу зуміла переродитися в імперію радянську.

При цьому, однак, слід пам'ятати, що обидві держави імперського типу – і Російська імперія, і Радянський Союз зазнали краху, в тому числі й через те, що не змогли вирішити національне питання. Ріднить ці імперські утворення й те, що на час їх розпаду досягли апогею етнополітичні конфлікти, врегулювання яких, як показує світовий досвід, є справою надважкою і довготривалою. Позаяк породжені руйнуванням поліетнічних держав суперечності між етносами врегулювати на підставі норм міжнародного права видається справою малоперспективною. Адже досі не подолана юридична суперечність між принципами самовизначення і територіальної цілісності. Тож на практиці виявилось, що самовизначення одного народу може відбуватися лише за рахунок обмеження прав інших народів, бо як зазначає Е. Гобсбаум, «створення однорідної національної держави є метою, яку можуть здійснити тільки варвари» [15,с.212].

Таким чином, визначення концептуально-теоретичних засад дослідження етнополітичних конфліктів переконало нас в тому, що більшість етноконфліктологічних поглядів і концепцій, що перебувають в полі зору дослідників, нехай навіть як об'єкт критики, містять евристичний потенціал і можуть бути продуктивно використані в науковому аналізі етнополітичних конфліктів, науковій і практичній експертизі,

посередницькій діяльності. Настала потреба перейти до таких досліджень етнополітичних конфліктів, які б розглядали їх як складні явища, що мають різні рівні й способи детермінації, різні форми еволюції, різні типи результатів.

Література:

1. Арендт Х. Начала тоталітаризма / Х. Арендт // Філософія політики: Хрестоматія: У 4 т. / Авт.-упоряд.: В.П. Андрущенко (кер.) та ін. – К.: Знання України, 2003. – Т. III. – С. 217 – 233.
2. Арон Р. Демократія и тоталітаризм / Р. Арон // Філософія політики: Хрестоматія: У 4 т. / Авт.-упоряд.: В.П. Андрущенко (кер.) та ін. – К.: Знання України, 2003. – Т. III. – С. 183 - 195.
3. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс // Гоббс Т. Сочинения: В 2 т. - Т. 2. - М.: Мысль, 1991. – С. 4 - 641.
4. Дарендорф Р. Общество и свобода / Р. Дарендорф // Філософія політики: Хрестоматія: У 4 т. / Авт.-упоряд.: В.П. Андрущенко (кер.) та ін. – К.: Знання України, 2003. – Т. III. - С. 24 - 31.
5. Здравомыслов А. Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве / А. Здравомыслов. - М.: Аспект-пресс, 1997. – 607 с.
6. Кривицька О. Конфліктність пострадянської етнічної ідентифікації / О. Кривицька // Політичний менеджмент. – 2003. - № 3. – С. 43 – 55.
7. Ленин В. И. Тезисы реферата по национальному вопросу / В.И. Ленин // Полн. собр. соч. - Т. 24.
8. Мотиль Олександр. Підсумки імперій: занепад, розпад і відродження / Олександр Мотиль. – К.: Критика, 2009. – 199 с.
9. Перепелиця Г.М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи / Г.М. Перепелиця. – К.: Стило - ПЦ «Фоліант», 2003. – 256 с.
10. Політологія: Підручн. для вищ. навч. закладів / За заг. ред. канд. філос. наук Ю. І. Кулагіна, д-ра іст. наук, проф. В. І. Полуріза. – К.: Альтерпрес, 2002. – 612 с.
11. Політологія: хрестоматія / Сост. проф. М.А. Василик, доц. М.С. Вершинин. - М.: Гардарики, 2000. - 843 с.
12. Примуш М.В. Етнополітична мобілізація як фактор зародження та розвитку етнополітичних конфліктів / [Електронний ресурс] // http://www.social-science.com.ua/jornal_content/88/ba227783a050755b57e71cac706d2065
13. Рыбаков С. Анатомия этнической деструктивности / С. Рыбаков // Вестник Московского университета. Серия 18. – 2001. - № 4.
14. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт / Пер. з англ. П. Тарашука. – К.: Основи, 1994. – 224 с.
15. Хобсбаум Э. Нации и национализм после 1780 г. Пер. с англ. А.А. Васильева / Э. Хобсбаум. – СПб.: Алетейя, 1998. – 306 с.
16. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм и демократія / Й. Шумпетер // Філософія політики. Хрестоматія: У 4 т. / Авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко (кер.) та ін. – К.: Знання України, 2003. – Т. III. – С. 350 – 359.
17. Яценко Н. Е. Толковый словарь обществоведческих терминов / Н.Е. Яценко. – М., 1999.

Рудакевич О. М.

кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії та політології

Тернопільського національного економічного університету